

ВИХОВНА РОБОТА

УДК: 37.033

Галина Котлярчук

ВИХОВАННЯ В УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ ДБАЙЛИВОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті проаналізовано шкільну програму з української літератури для 5–9 класів з метою виявлення потенціалу для виховання в учнів основної школи дбайливого ставлення до природи засобами художньої літератури. Визначено твори, глибокий аналіз яких найбільше сприятиме досягненню поставленої мети. Встановлено, що вказана програма не містить достатню кількість творів екологічного спрямування. Зазначено, що ефективній реалізації виховного впливу художньої літератури сприяє глибокий аналіз вивчених творів, проведення нестандартних уроків, виконання учнями цікавих творчих завдання.

Ключові слова: українська література, програма, аналіз художнього твору, дбайливе ставлення до природи, екологічне виховання, учні основної школи.

В статье проанализированы школьную программу по украинской литературе для 5–9 классов с целью выявления потенциала для воспитания у учащихся основной школы бережного отношения к природе средствами художественной литературы. Определены произведения, глубокий анализ которых больше всего будет способствовать достижению поставленной цели. Установлено, что указанная программа не содержит достаточное количество произведений экологической направленности. Отмечено, что эффективной реализации воспитательного влияния художественной литературы способствует глубокий анализ изученных произведений, проведение нестандартных уроков, выполнение учащимися интересных творческих задания.

Ключевые слова: украинская литература, программа, анализ художественного произведения, заботливое отношение к природе, экологическое воспитание, ученики основной школы.

When it comes to the rising generation, an ecological crisis is responsible for intensifying the problem of the ecology-based education. The necessity to learn general schools' students a careful attitude toward nature in the process of Ukrainian literature's study, becomes a matter of paramount importance. Aim of the article: to analyse the Ukrainian literature school programme for 5-9

---

classes with the aim of exposure its capabilities for effective education of basic schools' students the careful attitude toward nature by means of fiction and ascertaining the most favorable artistic works. The carried by us analysis of the marked program, shows the insufficient amount of artistic works of ecology-based subjects. In current situation, the effective education of the students the careful attitude toward nature, is rather difficult, to say the least. Thus, the teachers-philologists, during preparation and conducting lesson or extracurricular events on Ukrainian literature, should displace the special attention to considerable potential of both, programmatic artistic works and these not included to the school programme. All of it with the purpose of developing in basic and secondary school students the careful attitude toward nature.

Key words: *Ukrainian literature, the program, the analysis of art, respect for nature, environmental education, students of basic school.*

Екологічна криза, яка в останні роки набула загрозливих глобальних масштабів, спричинила загострення проблеми природовідповідного виховання підростаючого покоління, а отже й виховання в учнів загальноосвітньої школи дбайливого ставлення до природи не лише на уроках природничого циклу, а й у процесі вивчення всіх шкільних предметів без винятку. Значний потенціал для досягнення поставленої мети мають предмети гуманітарного циклу, зокрема, українська література.

Питання гармонізації стосунків учнів з довкіллям було предметом досліджень Г. Волошиної, О. Грошовенко, О. Колонькової, Л. Малинівської, В. Маршицької, Г. Пустовіта, а проблеми ефективного виховання в процесі вивчення літератури знайшли своє відображення у працях Г. Бондаренко, Н. Борисенко, М. Гордої, В. Коваля. Аналіз наукових праць свідчить про те, що можливості художньої літератури для виховання дбайливого ставлення до природи в учнів загальноосвітньої школи комплексно не досліджені, це і зумовило вибір теми дослідження.

Мета статті: проаналізувати шкільну програму з української літератури для 5–9 класів з метою виявлення потенціалу для ефективного виховання в учнів основної школи дбайливого ставлення до природи засобами художньої літератури та визначити твори, глибокий аналіз яких найбільше сприятиме досягненню поставленої мети.

У «Державному стандарті базової і повної середньої освіти» змістом освіти насамперед передбачається створення оптимальних передумов «...для всебічного розвитку особистості, виховання громадянина-патріота України», а сам зміст «...визначається на засадах загальнолюдських і національних цінностей, науковості й систематичності знань, їх цінності для соціального становлення людини, гуманізації й демократизації

шкільної освіти» [2]. Тому, у сучасній загальноосвітній системі навчальний предмет «українська література» набуває особливого значення.

У пояснювальній записці до програми з української літератури зазначено: «...українська література в загальному світовому контексті є свідченням високої духовної та цивілізаційної розвиненості українського народу, вона є невід'ємною складовою його національної культури. Як мистецтво слова вона є носієм потужного заряду духовної енергії, здатна передавати загальнолюдські й національні цінності від покоління до покоління, культивувати їх у людській душі. Засобами мистецтва слова вона допомагає формувати, збагачувати внутрішній світ дитини, позитивно впливати на її свідомість і підсвідомість, спрямовувати морально-етичний потенціал, розвивати інтелект, творчі здібності, естетичний смак» [5, с. 3].

До зазначеної вище програми включено твори, які мають достатній потенціал для виховання дбайливого ставлення до природи в учнів основної школи, та, на жаль, як засвідчили результати нашого дослідження, вчителі-словесники здебільшого на своїх уроках не використовують цей потенціал, вважаючи екологічне виховання учнів прерогативою предметів природничого циклу. Ефективним засобом виховання дбайливого ставлення до природи у художній літературі є пейзаж, який переважно є частиною сюжету, коли він включений у розвиток подій, впливає на світосприймання персонажів, увиразнює їхні певні риси характеру. Найчастіше описи картин природи у художньому творі відіграють важливу ідейно-змістову функцію. В одних випадках вони з сюжетом пов'язані лише зовнішньо, тобто слугують тлом, на якому розгортаються події твору, а в інших – простежується глибший зв'язок пейзажу з сюжетом. Проведене серед вчителів і учнів основної школи анкетування свідчить, що в процесі вивчення літератури вчителі-словесники не надають належної уваги аналізу описів природи. Вони мотивують це браком відведеного на вивчення певного твору часу, або ж відсутністю в учнів інтересу до аналізу пейзажів, і, як наслідок, в них формується примітивне уявлення про літературний пейзаж і виховний потенціал його значно знижується.

На думку М. Рибникової, «почуття природи треба виховувати, культивувати, вирощувати». Вона наголошувала на тому, що учень має навчитися бачити красу самої природи й також художнього зображення її для того, «щоб він бачив і відчував поезію в природі й природу в поезії, тобто в мистецтві. Природа в дійсності це одне, доступніше й простіше, природа у віршах і на картині – це друге, складніше й тонше» [4, с. 34].

Як окремий предмет в загальноосвітній школі українська література починає вивчатися у п'ятому класі, програма якого спеціально структурована за певними тематичними блоками. Опрацьовуючи кожен з них, вчителю потрібно використовувати виховний потенціал художнього

слова не лише для формування читацької культури учнів чи стійкого інтересу до української літератури, а й для виховання всебічно розвиненої особистості. Це, насамперед, міфи та легенди українців, народні та літературні казки, під час опрацювання яких варто зосереджувати увагу не лише на їхньому літературному аналізі, а й допомогти учням збагнути те значення природи, яке знайшло своє відображення у фольклорі наших пращурів, та, на жаль, втрачає актуальність на сучасному етапі.

Зокрема, під час вивчення біографій і творчості М. Вінграновського, Є. Гуцало, В. Короліва-Старого, О. Пчілки, М. Рильського, П. Тичини, Гр. Тютюнника, Т. Шевченка обов'язково слід провести детальний аналіз пейзажів та діяльності людини в природі у їхніх творах. В процесі виховання дбайливого ставлення до природи, як засвідчили результати нашого дослідження, особливу роль відіграє використання прикладів такого ставлення до природи, які описані у художніх творах. Яскравим зразком такого твору є оповідання «Лось» Є. Гуцала, під час роботи над яким вчителям-словесникам варто особливу увагу приділяти аналізу вчинків хлопчиків та бракон'єра, та спонукати учнів до роздумів про те, як на природу впливає діяльність людини, яка нерідко може привести до непоправної шкоди. Це сприятиме тому, що п'ятикласники замисляться над власним ставленням до природи та спонукатиме їх до природоохоронної діяльності [1].

Програма з української літератури для шостого класу в основному спрямована на виховання в учнів морально-етичних почуттів, та творів, на нашу думку, виховний потенціал яких сприяв би вихованню дбайливого ставлення до природи, у ній недостатньо, тому вчителям-словесникам слід для досягнення поставленої мети застосовувати уроки позакласного читання та позакласні виховні заходи з шестикласниками. У зв'язку з цим, особливого детального аналізу з точки зору взаємодії людини з природою потребують твори Е. Андіївської, М. Вороного, І. Жиленко, І. Калинця, Л. Українки, В. Нестайка.

У свою чергу, чудовим твором, глибокий аналіз якого допоможе вплинути на ставлення учнів до навколишнього середовища, як засвідчили результати нашого дослідження, є автобіографічна повість О. Довженка «Зачарована Десна», значення якої для виховання підрастаючого покоління в дусі поваги до природи важко переоцінити. Головним героєм зазначеного твору є хлопчик, який безмежно любить та плекає природу, яка його оточує, вміє уважно спостерігати за навколишнім світом, помічаючи в ньому те, на що його сучасники часто не звертають увагу. Тому для досягнення поставленої мети вчителям-словесникам важливо на уроках української літератури пропонувати учням уявити себе на місці Сашка і спробувати поринути у чарівний світ природи, без чого, за словами О. Довженка, людина не пізнає всієї радості і повноти життя

[5, с. 102]. Не залишить шестикласників байдужими розповідь про особливе ставлення О. Довженка до природи, серед якої він виріс, яка, на його думку, і виховала з нього митця, збагатила його уяву, дала чимало йому у спадок, багато чому навчила і яку він з палкою синівською любов'ю зобразив на сторінках своєї автобіографічної повісті «Зачарована Десна». За нашими висновками, вчителям-словесникам варто обов'язково звернути на це увагу і запропонувати учням уважно розглянути природу рідного краю, її красу, а також проаналізувати своє ставлення до неї, подумати над тим, що можна зробити для збереження краси і самобутності рідної природи.

Викликати в учнів шостого класу глибокий інтерес до природи та її загадок, а також значно збагатити їх знаннями про навколишній світ, за нашими висновками, допоможе прочитання і аналіз фрагментів повісті Я. Стельмаха «Митькозавр з Юрківки, або Химера лісового озера». Вчителям-словесникам варто звернути увагу учнів на те, як зі збільшенням знань головних героїв про навколишній світ, його минуле і сучасне, вони самі змінюються, стають більш свідомими та розумнішими і водночас змінюється їхнє ставлення до оточуючого. Глибокий аналіз цього твору допоможе учням побачити красу природи, яка їх оточує, спонукатиме їх навчитися її відчувати, любити, лише за таких умов, як свідчать результати нашого дослідження, у них з'явиться бажання оберігати навколишнє середовище, щоб мати можливість постійно отримувати естетичну насолоду від спілкування з природою.

Навчальна програма для учнів сьомого класу в основному спрямована на поглиблення їхніх знань про минуле нашого народу та виховання свідомого громадянина з чіткою патріотичною позицією. Сприятимуть вихованню у семикласників любові до рідного краю, його природи, бажання її оберігати та примножувати прочитання творів А. Малишка, В. Симоненка, М. Стельмаха, І. Франка, Т. Шевченка, під час літературного аналізу яких ми виховували в учнів здатність розуміти і оберігати красу природи, адже це є запорукою виховання дбайливого ставлення до природи.

Усвідомленню восьмикласниками того, що любов до рідної землі – це вічна загальнолюдська цінність сприяло прочитання та глибокий аналіз біографії і творчості Н. Бічуї, Ю. Винничука, В. Голобородька, В. Дрозда, М. Коцюбинського, О. Назарука, В. Підпалого, В. Самійленка і В. Сосюри. Особливу увагу під час вивчення цих творів ми приділяли аналізу пейзажів та ставленню авторів та їхніх героїв до природи рідного краю, використовуючи інтерактивні методи навчання (метод проектів, мікрофон, метод «Займи позицію») для підвищення інтересу учнів та ефективного виховання в них любові до рідного краю та дбайливого ставлення до природи.

Вивчення української літератури у дев'ятому класі передбачає підвищення в учнів рівня літературної та читацької компетентності, оскільки програма насичена великою кількістю художніх творів, до того ж майже всі вони входять до програми зовнішнього незалежного оцінювання. Однак, у процесі текстуального вивчення програмових творів вчителям-словесникам варто звертати особливу увагу на формування в зростаючій особистості загальнолюдських цінностей, зокрема, дбайливого ставлення до рідного краю, навколишньої природи. Ефективно сприятиме цьому прочитання та аналіз на уроках і позакласних заходах з предмета українського фольклору, давньої української літератури та творчості І. Котляревського, Г. Сковороди, М. Старицького, Т. Шевченка.

Проведений нами аналіз програми з української літератури для 5–9 класів загальноосвітньої школи засвідчив, що, на жаль, вона містить недостатню кількість художніх творів, виховний потенціал яких ефективно сприятиме вихованню в учнів основної школи дбайливого ставлення до природи. Саме тому ми вважаємо необхідною умовою досягнення поставленої мети вивчення на уроках позакласного читання з української літератури творів природоохоронної тематики. Зокрема таких як «Первінка» М. Вінграновського, «Сім'я дикої качки» Є. Гуцало, «Габріель і сталевий лісоруб» М. і С. Дяченків, «Український квітник» і «Макове князювання» З. Манзатюк, «Сосонка» О. Пчілки, «Панна квітів» В. Шевчука, «Коли ще звірі говорили» І. Франка (5 клас), «Звук павутинки» В. Близнеця, «У гаї сонце зацвіло» Є. Гуцало, «Лісом, небом, водою» С. Оксеника, «Втеча звірів або Новий бестіарій» Г. Пагутяк (6 клас), «Блакитна дитина» А. Дімарова, «Щедрий вечір» М. Стельмаха, «Холодна м'ята», «Деревій» Гр. Тютюнника, «Летючі катрени», «Стоять дерева в пригорщах долин», «Послухаю цей дощ», «Мене ізмалку люблять всі дерева», «Осінні канавали» Л. Костенко (7 клас), «Білий кінь Шептало» В. Дрозда, «Берег любові» О. Гончара, «Весняний сад, квітки барвисті...», «І все, куди не йду», «Сумні акації цвітуть», «Акації цвітуть», «І синіє щастя у душі моїй», «Я квітку не можу зірвати» В. Сосюри, «Запросини», «Тиха елегія» В. Підпалого (8 клас), «Княжна», «Над Дніпровою сагою», «Лілея», «Реве і стогне Дніпр широкий» Т. Шевченка, «Микола Джеря» І. Нечуя-Левицького (9 клас).

Прочитання та аналіз творів зазначених авторів, за нашими переконаннями, сприятиме розумінню учнями основної школи того, що людина є частиною природи, тому, наскільки вона це відчуває, наскільки живим і одухотвореним є її зв'язок із нею, не в останню чергу виявляється наскільки вона людина. Для реалізації в навчально-виховному процесі виховного впливу художньої літератури на учнів з метою виховання в них дбайливого ставлення до природи вчителям-словесникам доцільно проводити глибокий аналіз вивчених творів, нестандартні уроки, пропонувати учням

виконувати цікаві творчі завдання тощо.

Отже, вчителям-словесникам під час підготовки і проведення уроків української літератури потрібно особливу увагу звертати на виховання дбайливого ставлення до природи в учнів основної школи засобами художньої літератури, оскільки вона має для цього необхідний потенціал, який, на жаль, рідко використовується. Стаття не вичерпує усіх шляхів вирішення поставленої проблеми, подальший науковий пошук вимагає аналізу програми для старшої школи, особливо профільних класів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко О. М. Українська література: підручник для 5 класу загальноосвітн. навч. закл. / О. М. Авраменко ; К. : Грамота, 2013, – 288 с.
2. Державний стандарт базової повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс] // Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF>.
3. Мовчан Р. В. Українська література: Підручник для 6 класу загальноосвітнього навчального закладу / Р. В. Мовчан ; К.: Генеза, 2006, – 240 с.
4. Рыбникова М. М. Эстетическое восприятие природы учащимися / М. М. Рыбникова ; Вестник воспитания. – 1917. – № 8–9. – 34 с.
5. Українська література 5–12 класи: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. За загальною редакцією Мовчан Р. В. – Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 206 с.